

BİR ATASÖZÜ DERLEMESİ DAHA: “YA ÜÇLE YA BOŞLA.”

Nail TAN

Atasözü ve deyim sözlüklerine girmemiş söz varlıklarımızla ne zaman, nerede karşılaşacağımız hiç belli olmuyor. 15-16 Mayıs 2014 tarihleri arasında Konya Selçuk Üniversitesi Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezinin Azerbaycan MİRAS/Medeni İrsin Öğretilmesine Kömek İçtımai Birliğıyle birlikte düzenlediğı VIII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu'nun sonunda, 16 Mayıs 2014 tarihinde gerçekleştirilen değerlendirme oturumu, bir atasözü daha derlememizi sağlayıverdi.

Değerlendirme oturumundaki konuşmacılardan Selçuk Ü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Yaşar Erdemir, söz sırası kendisine geldiğinde; üniversitelerindeki Türk El Sanatları Araştırma ve Uygulama Merkezinde ne gibi güç şartlarda, kıt imkânlarla çalıştıklarını anlatırken yaklaşık olarak şunları söyledi: “Memurumuz yoktu. Müdür, ben ve Ahmet Aytaç üç kişiydik. Bir söz vardır: *Ya üçle ya boşla!* derler. Üç kişi olunca, her şey daha kolay başarıyor.”

Ya üçle ya boşla. sözünü o güne kadar hiç duymamıştım. Hemen notumu aldım. Toplantı bitince Dr. Erdemir'in yanına gittim. Ülkemizde el sanatları alanında çalışan bilim insanı ve uzmanların büyük saygı duydukları, profesör gibi gördükleri 63 yaşında bir şahsiyet. YÖK'ün yabancı dil sınavındaki barajı geçemediğı için doçent, profesör olamamış bir akademisyen. Sözü nerede, kimden öğrendiğini ve hangi anlamda kullandığını sordum. Önce Yozgatlı olduğunu ve sözü memleketindeki yaşlılardan ve Kayserililerden duyduğunu söyledi. Anlamını ise şöyle açıkladı: “Bir işi başarmak için birlik olmak, işbirliğı yapmak gerekir. En az üç kişi bir araya gelirse başarıya ulaşmak kolaylaşır. Diğer yandan; bir işi, bir hüneri, bir bilgiyi öğrenmek için üç defa tekrarlamakta yarar vardır. O zaman, öğrenilenler kolay kolay unutulmazlar.”

Ankara'ya dönüp sözle ilgili araştırmamıza başlarken önce iki sorunu çözmemiz gerekti:

1. Söz; atasözü mü, yoksa deyim miydi? Tecrübeye dayalı bir kural ortaya koyduğuş, öğüt verdiği için tereddütsüz atasözü olduğı kararını verdik.

2. İçinde en çok söz varlığı barındıran atasözü sözlüklerine veya yanlış bir değerlendirmeyle deyim sözlüklerine girmiş miydi?

İçinde en çok söz varlığı bulunduğına inandığımız atasözü sözlüklerinden; Türk Dil Kurumu¹, Ömer Asım Aksoy², Nurettin Albayrak³, Necmi Akyalçın⁴, İsmail Parlatur⁵, Feridun Fazıl Tülbentçi⁶, Bâki Yey⁷, Hulusi Tirişoğlu⁸, Metin Yurtbaşı⁹, Refik Topkan¹⁰ ve Ragıp Soysal’ın¹¹ hazırladığı sözlüklerde sözümüzün aynısını bulamayınca sevindik. Benzer veya yakın anlamlılarını not ettik. Ayrıca, belli başlı deyim sözlüklerini de taradık. Dilimize yeni bir atasözü daha kazandırmanın mutluluğunu yaşadık. Yrd. Doç. Dr. Yaşar Erdemir’i telefonla arayarak verdiği bilgileri bir kez daha doğruladık.

Kaynak kişimizden aldığımız bilgilere göre; atasözünün iki anlamı vardı:

1. Bir işte başarı için bilgi, tecrübe ve imkânları birleştirmek gerekir. En az üç kişi bir araya gelince başarı daha kolay sağlanır, aksi hâlde boşa çaba sarf edilmiş olur.

2. Bir işi, hüneri, bilgiyi öğrenmek için üç defa tekrarlamak olumlu sonucu sağlar.

Yaptığımız araştırma sonucunda atasözünün tarımla ilgili üçüncü bir anlamının daha bulunduğunu belirledik. Ülkemiz, sözün kalıplaştığı yıllarda tam bir tarım ve hayvancılık ülkesiydi. Atasözü, tarımla ilgili tecrübeyle elde edilmiş bir gerçeğı açıklıyor, köylüye öğüt veriyordu. Tarladan yüksek verim almak için toprağın üç defa sürülmesi tavsiye edilmekte, bu yapılmadığı takdirde emeklerin boşa harcanmış olacağı belirtilmekteydi. Hâlen çiftçilik yapan birkaç köylüyle konuşup atasözünün tavsiyesini, öğüdünü sorduğumda, hem nadasa bırakılan hem de her yıl tahıl ekilen

1 TDK (2009), *Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler*, 4. bs., Ankara, 406+175 s., TDK Yayınları: 279, 331.

TDK (2009), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, hzl. Şükrü H. Akalın-Recep Toparlı-Belgin Aksu Tezcan, http://tdk.org.tr/index.php?Option=com_atasozleri&view=atasozleri.

2 Aksoy, Ömer Asım (2013), *Atasözleri Sözlüğü*, 7. bs., İstanbul, 486 s., İnkılap Kitabevi.

3 Albayrak, Nurettin (2009), *Türkiye Türkçesinde Atasözleri*, İstanbul, 860 s., Kapı Yayınları.

4 Akyalçın, Necmi (2012), *Türkçemizin İncileri Atasözlerimiz*, Ankara, 783 s., Eğiten Kitap Yayınları.

5 Parlatur, İsmail (2007), *Atasözleri*, Ankara, 574 s., Yargı Yayınevi.

6 Tülbentçi, Feridun Fazıl (1977), *Türk Atasözleri ve Deyimleri*, gen. 2. bs., İstanbul, 581 s., İnkılap ve Aka Kitabevleri.

7 Yey, Bâki (t.y.), *Atasözleri ve Deyimler, Dilekler, İlençler, Temsilî Fıkralar*, Yayınlanmamış Etüt, TDK Kitaplığı.

8 Tirişoğlu, Hulusi (t.y.), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Yayınlanmamış Etüt, TDK Kitaplığı.

9 Yurtbaşı, Metin (2012), *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*, 10. bs., İstanbul, 704 s., Excellence Publishing.

10 Topkan, Refik (1976), *Hiçbir Yerde Yayınlanmamış Atasözü ve Deyimler*, Ankara, 70 s.

11 Soysal, Ragıp (1971), *Atasözleri*, Ankara, 440 s.

tarlaların genellikle üç defa sürüldüğünü öğrenince, sözün üçüncü anlamıyla ilgili hiçbir tereddüdüm kalmadı.

Yukarda taradığımızı açıkladığımız atasözü sözlüklerinde sözün üç anlamıyla ilgili benzer veya yakın anlamlı şu atasözleri bulunmaktadır:

- *Er oyunu üçe kadar/üç kez/üçte.*
- *Allah'ın hakkı üçtür.*
- *Üçlenmemiş eken, olmamış biçer.*
- *Üç sür, bir su ver.*
- *Nadası üçle, ambarı beşle.*

Üçlemek kelimesinin anlamlarından biri *Türkçe Sözlük*'e göre; Bir tarlayı üç defa sürmektir ki atasözümüzün üçüncü anlamını açık seçik doğrulamaktadır.¹²

Eski adıyla Tarım Bakanlığının 1938 yılındaki bir yayınında, köylüyü ilgilendiren atasözleri Yedigâr Arıhan tarafından derlenerek halka sunulmuştur. Bu yayında, yukarıdaki sözlerin dışında üçüncü anlamı destekleyen şu kalıplaşmış sözler de bulunmaktadır¹³:

- *Ekin ekersen ikile, üçle; koyun sahibi isen enginde kışla.*
- *Nadasımı üçledim, ekini güç işledim.*
- *Üçlenmiş eken, olmasa biçer.*
- *Bir defa herk olunmuş tarladan alınan mahsul bakırdır, iki defa herk olunmuş tarladan alınan mahsul gümüşdür, üçüncüsünden alınan mahsul altındır.*

Türk mitolojisinde, kültüründe, gelenek ve göreneklerimizde üç sayısı, kutsal sayılardan biridir. Üç sayısının kutsallığı; mitoloji, dinler tarihi ve tasavvuftaki yeri, önemi üzerine birçok kitap, makale ve ansiklopedi maddesi yazılmıştır. Bunlardan birkaçını hatırlatalım:

Artun, Erman, *Ansiklopedik Halk Bilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü*, Adana 2014, *Üç* ve *Üçler* maddeleri, s. 477, Karahan Kitabevi.

Durbilmez, Bayram, “Türk Kültüründe ve Fütüvvetnamelerde Üç Sayısı”, *Ahîlik Araştırmaları Dergisi*, S. 2, 2005, s. 1-22.

Ersoy, Nurettin, *Semboller ve Yorumları*, İstanbul 2007, *Üç* maddesi, s. 466-69, Dönence Yayınları.

Gülensoy, Tuncer, “Türklerde 3, 7 ve 40 Sayıları”, *Bayrak*, S. 24, 12/1966, s. 12-15.

Hançerlioğlu, Orhan, *İslam İnançları Sözlüğü*, İstanbul 1984, *Üç* maddesi, s. 679, Remzi Kitabevi.

12 TDK (2010), *Türkçe Sözlük*, 11. bs., Ankara, s. 2442, TDK Yayınları: 549.

13 Arıhan, Yedigâr (1938), *Köylüleri İlgilendiren Atasözleri*, s. 75, 76, Tarım Bakanlığı Yayınları: 1-6.

Schimmel, Annemarie, *Sayıların Gizemi*, İstanbul 2000, *Kapsayıcı Sentez 3*, s. 69-97, Kabala Yayınevi.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2001, *Üçler* maddesi, s. 360, Kabcacı Yayınevi.

Yüksel, H. Avni, “Türk Folklorunda 3 Sayısı”, *Millî Kültür C 3*, S 4, 9/1981, s. 46-49.

Bu yayınlardan, çıkardığımız atasözümüzün anlamını destekleyecek bilgileri özet olarak şöyle açıklayabiliriz:

Türk mitolojisinde üçlü tasnif önemli yer tutar. Tanrıların üç devri vardır: Gök Tanrı, Yer Sular, Yağız Yer. Bunlardan üç dünya meydana gelir. İnsan evrenin üç önemli varlığından biridir.

Şamanizmde âlem üç bölümden meydana gelir: Orta Dünya, Aşağıdaki Dünya, Yukarıdaki Sema. Yine Şamanizm inancına göre, insanın bedeni dışında, yanından hiç ayrılmayan üç ruhu vardır.

Oğuz Kağan, Dede Korkut ve diğer Türk destanlarında üç sayısı sık sık kullanılır. Bir hareketin, işin üç defa tekrarlanması esastır. Üçüncüde murada erilir.

İslamiyette birçok eylem üç defa yapılır. Abdest alınırken her organın üç defa suyla buluşturulması, Hac ve Umre’de telbiyenin üç defa yapılması, namazda bazı sözlerin üç defa söylenmesi, duaların üçer defa okunması, tövbenin üç defa tekrarı gibi. Alevi-Bektaşî inanç sisteminde üç dendiği zaman Allah, Hz. Muhammed, Hz. Ali anlaşılır. Yine dinimizde, Allah’ın bir insana bir işi başarabilmesi için üç defa şans verdiğine inanılır.

Dinimizde Recep, Şaban, Ramazan ayları kutsal kabul edilir ve *Üç Aylar* dendiğinde bu aylar anlaşılır. *Üçler* dendiği zaman da üç büyük velî hatıra gelir. *Üçler*, bir kutup ve iki imamdan oluşur. *Üçler*’in Allah’ın yardımıyla muhtaç olanlara merhametle davrandıklarına, ihtiyaçlarını giderdiklerine inanılır.

Ahîlikte çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa geçiş törenlerinde bazı hareketlerin üç defa yapılması esastır. Şedin üç defa bağlanması gibi.

Masallarda gökten üç elma düşer. Halk hikâyelerinde âşık maşuğa kavuşmak için üç zor işi/imtihanı başarmak zorundadır. Ömür, üç günlük kadar kısadır.

Sonuç

Ya üçle ya boşla. atasözü, sadece bir yöredeki ekonomik ve sosyal hayata, gelenek ve göreneklere özgü bir söz varlığı olmayıp Türkiye’nin genelini ilgilendiren bir özelliğe sahiptir. Bu sebeple, başta TDK’ninki olmak üzere bütün atasözü sözlüklerinde üç anlamıyla birlikte yer almalıdır.